

Rozdział 3

Rola wartości w wychowaniu

Wychowanie staje się coraz większym wyzwaniem, jest procesem niełatwym oraz skomplikowanym w związku ze zwiększającą się ilością zdolności i kompetencji, których nabywa współczesny człowiek. Najistotniejszymi obszarami kompetencji wychowawców i zagrożeniami dla powodzenia wychowania jest zdaniem Łobockiego (2006) destruktywny wpływ współczesnej cywilizacji, postępująca sekularyzacja, relatywizm moralny i brak odnowy moralnej.

Klasyfikacja definicji wychowania:

- Prakseologiczne – oddziaływanie wychowawców na wychowanków („urabianie”)
- Ewolucyjne – samorzutny rozwój wychowanka przez nabywanie przez niego doświadczenia
- Sytuacyjne – uwarunkowania środowiskowe łącznie z sytuacjami wychowawczymi
- Adaptacyjne – przystosowanie do wymagań i oczekiwań społecznych

Wychowanie do wartości jest szczególnie ważne w warunkach pluralizmu społecznego oraz w społeczeństwie wielokulturowym. Podstawowym przedmiotem wychowania są **wartości uniwersalne: prawda, dobro, piękno**. Drugorzędne znaczenie mają wartości materialne, choć nie sposób ich pominąć w wychowaniu. Muszą jednak ustępować pod względem ważności wartościom podstawowym, zwłaszcza moralnym, podkreślając prymat „być” nad „mieć”. Wyżej należy cenić to, kim się jest, niż to, co i ile się posiada. Dzieciom i młodzieży na ogół trudniej przyswoić i zaakceptować te wartości niż na przykład wartości poznawcze. Eksponowanie wartości moralnych wyzwała u wychowanków potrzebę bycia użytecznym dla innych, a jednocześnie stanowi przeciwwagę dla współczesnej skłonności do konsumpcyjnego stylu życia. Preferowanie wartości moralnych nadaje życiu głębszy sens, co

jest głównym celem wychowania, chroni dzieci i młodzież przed chaosem moralnym, jak również stanowi wsparcie dla wartościowania czynów ludzkich.

Wartościami uznanymi za pożądane w procesie wychowania są:

1. **Altruizm** — bezinteresowne i dobrowolne niesienie pomocy innym, uświadamianie sobie potrzeby okazywania innym troski i wsparcia.
2. **Tolerancja** — skłonność do zgody na myślenie, działanie i uczucia inne niż nasze lub przyznanie innym prawa do własnych poglądów, określonego postępowania, odmiennego stylu życia — nawet sprzecznego z naszym czy nisko przez nas ocenianego — do wierzeń religijnych, światopoglądu odmiennego od naszego. Nierzadko z tolerancją kojarzony jest też brak ingerencji w życie innych ludzi, mimo iż ingerencja taka z moralnego punktu widzenia byłaby pożądana. Tolerancja nie jest przyzwoleniem ani godzeniem się na wszelkie postępowanie i czyny ludzi, zwłaszcza nie może być i nie jest godzeniem się na czyny, które:
  - a) zagrażają życiu lub zdrowiu innych,
  - b) ograniczają prawo do szacunku, wolności, autonomii itp.,
  - c) sprzeniewierzają się podstawowym wartościom współżycia i współdziałania,
  - d) są jawnym zaprzeczeniem postaw i zachowań moralnych,
  - e) wyrażają poglądy sprzeczne z ideałami człowieczeństwa i humanitaryzmu.
3. **Odpowiedzialność** — właściwość ludzkiego postępowania polegająca na możliwości lub gotowości do ponoszenia konsekwencji, wzięcia na siebie dobrych i złych skutków (sankcji) własnego postępowania (*Mały słownik etyczny*, 1994: 159). Poprawnie rozumiana odpowiedzialność odgrywa w życiu człowieka ważną rolę, umożliwia bowiem prawidłowe współżycie i współdziałanie z ludźmi, jest podstawą dojrzałości zawodowej i rodzinnej.
4. **Wolność** — warunek konieczny prawidłowego, niezaburzonego funkcjonowania. Nie jest ona możliwością zaspokajania wszystkich swoich potrzeb lub ulegania wszelkim skłonnościom. Wolność należycie używana, tj. zgodnie ze wszystkimi innymi wartościami moralnymi, jest wyrazem niezaprzeczalnej dojrzałości moralnej (Łobocki, 2006). By poczuć się prawdziwie wolnym, trzeba mieć możliwość samookreślenia się, czyli decydować, wybierać oraz opierać się presji zewnętrznej. Wolność stanowi potwierdzenie człowieczeństwa. Szczególnie ważne jest, by w procesie wychowania do wolności wychowanek zdobywał umiejętność przestrzegania praw, jakie przysługują każdemu człowiekowi.

5. **Sprawiedliwość** — postawa dążenia do oddania każdemu tego, co mu się należy (*Mały słownik etyczny*, 1994), do traktowania każdego zgodnie z jego zasługami. Sprawiedliwość to także przestrzeganie prawa — w takim rozumieniu mówi się, że człowiek sprawiedliwy to człowiek prawy, obiektywny w ocenie siebie i innych.

Formułowanie celów wychowania

Cel, jaki zamierzamy zrealizować w procesie wychowania, to pewien postulowany stan osiągnięty w wyniku oddziaływań wychowawczych (Łobocki, 2006). Za cele takie uważa się standardy (normy) społeczne oraz moralnie uznawane postawy, zachowania i cechy osobowości wychowanków. Postulowane zmiany dotyczą **sfer poznawczo-instrumentalnych**, tj. związanych ze światem ludzi oraz wywieraniem na nich wpływu, oraz **sfer motywacyjno-emocjonalnych**, charakteryzujących się stosunkiem do określonych wartości, przekonań i celu życia.

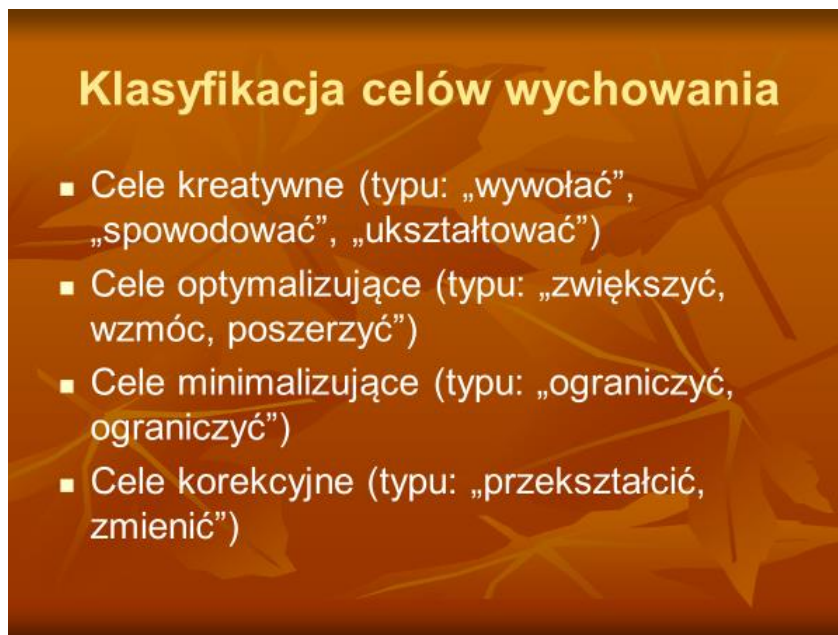
Cele wychowania są na ogół wyrazem wartości obowiązujących w danym społeczeństwie. Cele uznawane przez wychowawcę, nazywane autonomicznymi, dają obraz przekonań, czym jest i powinien być człowiek, jaką ma misję do spełnienia, w imię jakich wartości powinien przeżyć życie i jaki jest sens jego egzystencji.

Istnieje wiele podziałów celów wychowania, jeden z nich wyróżnia cele:

- formalne (zwerbalizowane), z którymi mamy do czynienia w instytucji wychowawczej,
- szkole, placówkach opiekuńczo-wychowawczych,
- nieformalne (niezwerbalizowane), z którymi mamy do czynienia w środowisku
- naturalnym, rodzinie.

Antonina Gurycka (1979) zwraca uwagę na cele:

- kreatywne — odnoszące się do tego, co można wywołać, ukształtować, na przykład
- nowe zainteresowania, przekonania itp.,
- optymalizujące — odnoszące się do tego, co można zwiększyć, poszerzyć, na przykład wrażliwość, zaangażowanie itp.,
- minimalizujące — odnoszące się do tego, co można osłabić, ograniczyć, na przykład agresję, apatię itp.,
- korekcyjne — odnoszące się do tego, co można przekształcić, zmienić, na przykład postawę, przekonania.

Klasyfikacja Wolfganga Brezinki natomiast opiera się na wyodrębnieniu celów wychowania dla potrzeb wychowania rodzinnego, polegającego na rozwijaniu u podopiecznych:

- zaufania do życia i świata i związanego z tym poczucia sensu własnej egzystencji,
- gotowości do kierowania się instynktem samozachowawczym (podejmowanie wysiłku pracy, zadań, także na rzecz innych),
- rozsądnego rozumienia świata i siebie samego,
- kultury serca — formacji wewnętrznej i emocjonalnej człowieka,
- samodyscypliny i pracy nad sobą.

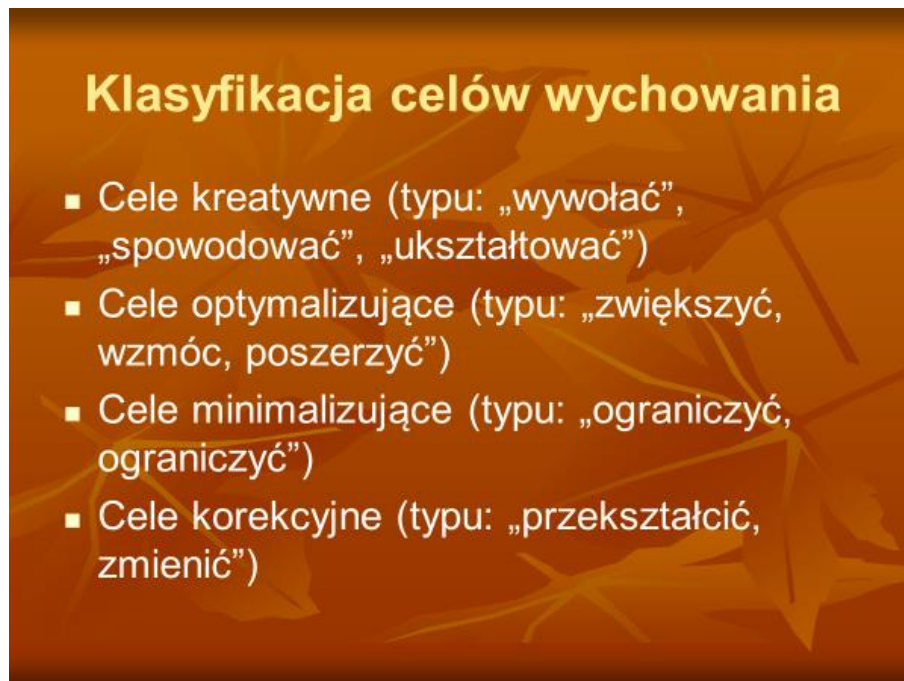
Za główne cele wychowania w szkole uznaje się rozwijanie poczucia przynależności do większej grupy i społeczności oraz rozwijanie postaw patriotycznych.

Inne ujęcie celów wychowania znajdujemy w trzech nurtach moralności:

1. Nurt mądrości życiowej — kładzie nacisk na przygotowanie wychowanków na zmaganie się z ludzkim cierpieniem.
2. Nurt perfekcjonistyczny — przejawia się w trosce o własną doskonałość, w walce z własnymi słabościami i rozwijaniem cech wartościowych.
3. Nurt społeczny — opowiada się za postawą solidarności, troski o wspólne życie, humanitaryzmem i działalnością społeczną.

Najważniejsze warunki wiarygodności celów wychowania to:

- zgodność celów wychowania z wartościami uniwersalnymi,
- uwzględnianie celów nadrzędnych (naczelnych) i podrzędnych (konkretnych),
- uwzględnianie celów krótko- i długoterminowych,
- uwzględnianie celów dostosowanych do zaistniałej sytuacji wychowawczej,
- rezygnacja z nadmiernej liczby celów wychowania.

Klasyfikacja celów wychowania

- Cele kreatywne (typu: „wywołać”, „spowodować”, „ukształtować”)
- Cele optymalizujące (typu: „zwiększyć, wzmóc, poszerzyć”)
- Cele minimalizujące (typu: „ograniczyć, ograniczyć”)
- Cele korekcyjne (typu: „przekształcić, zmienić”)

Źródła i operacjonalizacja celów wychowania

Istnieje wiele stanowisk w kwestii **źródeł celów**, jedno z nich za źródła podaje:

- dzieje oświaty i pedagogiki oraz wychowania, pedagogiki porównawczej, a szczególnie wiedzę o współczesnych systemach pedagogicznych,
- nauki podstawowe: biologię, psychologię, socjologię,
- analizę pedagogiki naukowej (Nowak, 2008).

Nauka przyjmuje również za źródła celów wychowania życie społeczne, religię i naturę ludzką (Nowak, 2008).

Według Bogdana Suchodolskiego źródłem celów wychowania może być koncepcja człowieka i humanistyczny charakter cywilizacji. Wśród koncepcji wyróżnia on:

- koncepcję ontologiczną i metafizyczną (byt człowieka jako konkretny i osobowy),
- koncepcję empiryczną (potrzeba badania rzeczywistości i wyciągania wniosków dla wychowania),
- koncepcję materialistyczną (człowiek jako istota aktywna, stwarzająca rzeczywistość i samego siebie).

Celom wychowania przypisuje się szereg funkcji w procesie wychowawczym. Według jednej z klasyfikacji cele te stanowią punkt odniesienia do oceniania poszczególnych składników procesu wychowania i nauczania.

Cele wychowania pełnią ponadto funkcję:

- regulacyjną — zapobiegają nadmiernemu rozbudowaniu środków i metod wychowania,
- organizacyjną wobec treści, metod, form wychowania i nauczania,
- koordynującą — integrują i mobilizują,
- propektywną — odnoszą się do zakładanej przyszłości wychowawczej,
- zapewniającą trwanie wartości (Denek, 1990).

Według Guryckiej (1979) trzy główne funkcje celów wychowania to:

- funkcja wyodrębniająca — pozwala na wyróżnienie celu swoistego dla danego procesu,
- funkcja strukturalizująca (modelująca) — polega na dobieraniu celów wychowania do wyniesionych z danej sytuacji doświadczeń wychowanka,
- funkcja kontrolna — ocena uzyskanego wyniku w odniesieniu do postawionych celów.

Ważnym zagadnieniem z zakresu celów wychowania jest ich **operacjonalizacja**. Polega ona na zamianie celów ogólnych na operacyjne w ten sposób, by stały się precyzyjne, konkretne i szczegółowe. Operacjonalizacja jest zabiegiem koniecznym w procesie wychowania i nauczania, ponieważ:

- stanowi dobrze opracowaną metodę planowania kształcenia,
- warunkuje poprawny dobór treści i jej realizację,
- warunkuje prowadzenie pomiaru sprawdzającego,
- wpływa mobilizująco na wychowanków poprzez osiągnięcie odpowiednich celów,
- umożliwia wewnętrzną i zewnętrzną regulację procesu wychowawczego,

- ułatwia planowanie procesu,
- pozwala systematycznie korygować przebieg wychowania,
- zapewnia spójność poszczególnych elementów procesu wychowawczego (Mróz, 1989).

Operacjonalizacja celów nie zawsze jest zabiegiem łatwym, zwłaszcza dla niedoświadczonego wychowawcy może stanowić trudność i pokusę sięgania po gotowe rozwiązania, niedostosowane do potrzeb wychowanków lub stereotypowe. Heliodor Muszyński (1981) sugeruje, by operacjonalizacji celów dokonywać według zasad klasyfikacyjnych:

- psychologicznej — cel główny zostaje podzielony na kilka cząstkowych według dyspozycji psychicznych wychowanka,
- rozwojowej — cel kierunkowy jest uszczegóławiany przez wskazanie elementów składowych, odnoszących się do odpowiednich stadiów rozwojowych człowieka,
- praktyczno-wychowawczej — wyodrębniane są odpowiednie rodzaje aktywności, by osiągnąć cel etapowy.

Dzięki tym zasadom można uszczegółowić cele naczelne do konkretnych pożądanych form aktywności wychowanka, czyli do celów operacyjnych.

Podstawowe zagrożenia celów i wartości w wychowaniu

Problematyka zagrożenia wartości w wychowaniu jest powszechna w pedagogice od dłuższego czasu, co wywołuje postulaty konieczności edukacji aksjologicznej. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest zjawisko nazywane ogólnie **kryzysem wartości**. Wśród przyczyn zagrożenia celów i wartości w wychowaniu wymienia się ponadto:

1. **Przyczyny metodologiczne** — niechęć do zajmowania się wartościami, traktowana jako tendencja w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym, politycznym.
2. **Pozytywistyczną koncepcję nauki** — stanowiącą niejako przymus naukowości, która odrzucała problematykę wartości, pozostawiając ją badaniom w obszarze innych dziedzin. Obiekcje wobec wartościowania dotyczą potencjalnej rozbieżności między tym, co *jest*, a tym, co *być powinno*. Kwestie te rodzą się w praktyce i nie można zaniechać wartościowania. Wartością staje się skuteczność wychowania i jej podporządkowuje się inne wartości.
3. **Relatywizm** — pluralizm postaw, który powoduje trudności w przyjęciu wartości uznanych za ogólnie ważne w procesie wychowania. Wybory ludzi mogą być różne, tak jak różne jest środowisko, w którym żyją.

4. **Zagrożenie indyferentyzmu** — postawa odrzucająca autorytet wartości często przybiera formę źle rozumianej tolerancji, zbytniego odwoływania się do przeszłości, co może skutkować autorytarnym stylem wychowania lub obojętnością i rezygnacją z myślenia, a to z kolei może powodować bezkrytyczne przyjmowanie rzeczywistości, mylenie wartości pozornych z rzeczywistymi.
5. **Kryzys współczesnej filozofii wartości** — odejście od badania ontologicznych podstaw wartości, od poszukiwania celowości ludzkiego działania. Życie i działanie ludzkie cechuje celowość, a w sposób szczególny cele są obecne w wychowaniu — wybór metod i strategii pracy wychowawczej jest podyktowany dążeniem do określonych celów. Skuteczność działania wychowawczego nie zależy jednak od wybranych metod, lecz od klarowności zamierzonych celów (Nowak, 2008).

Struktura, zwana też układem elementów, w odniesieniu do procesu wychowania oznacza kolejność następowania po sobie wszystkich składowych sytuacji wychowawczych odpowiadającą ustalonej kolejności realizacji wszystkich celów operacyjnych (Muszyński, 1981). Istotne są zatem nie tylko elementy składowe procesu, lecz również relacje zachodzące między tymi składnikami.

Istnieje wiele ujęć **procesu wychowawczego**. Maria Przetacznik ujmuje strukturę procesu wychowawczego makrostrukturalnie i mikrostrukturalnie. W pierwszym przypadku struktura procesu wychowawczego obejmuje:

- działania uczestników procesu wychowawczego,
- cele działania w układzie hierarchicznym,
- sposoby działania wraz z formami przekazywania sygnałów wychowawczych,
- środki działania: materiały, techniki, metody,
- warunki działania — środowisko wraz z sytuacjami wychowawczymi,
- skutki wychowania — rzeczywiste zmiany w strukturze psychicznej i aktywności wychowanka.

W ujęciu mikrostrukturalnym natomiast znajdujemy takie struktury podmiotowych czynności wychowawczych, jak:

- struktura moralna — stanowiąca ciąg czynności wychowawców i odpowiadających na nie czynności wychowanków,
- struktura formalna — zwracająca uwagę na kolejność czynności wychowawczych (układ czasowo-przestrzenny),
- struktura funkcjonalna — wiążąca się z ustaleniem związku między składnikami pod względem osiągnięcia efektu,

- struktura modalna — dotycząca elementów procesów psychofizycznych, które składają się na daną czynność (Przetacznik-Gierowska, Włodarski, 1994).

Gurycka opisuje wychowanie jako **dwukierunkowy proces wpływu** (interakcja wychowawcza) i wyodrębnia trzy składniki jego struktury ogólnej: wychowawcę, wychowanka i wpływ wychowawcy, czyli odbieranie i wywieranie wpływu. Szczegółowa struktura zawiera (Gurycka, 1979):

— planowany cel wychowawczy,

— sytuacje wychowawcze,

— doświadczenia,

— efekty w postaci kształtującej się bądź ukształtowanej osobowości wychowanka.

Kazimierz Sośnicki (1964) wyróżnia trzy elementy procesu wychowania:

- sytuacje wychowawcze — sytuacje zapoczątkowujące proces rozwojowy i wywołujące określone przeżycia w jednostce,
- proces rozwojowy — rozwój różnych stron psychiki człowieka,
- rezultat procesu rozwojowego — pewien nowy stan, bogatszy w wartości (efekt wychowania).

Cele wychowania wg W. Brezinki

- Wychowanie w aspekcie rozwojowym
- Wychowanie w aspekcie społecznym
- Wychowanie w aspekcie kulturowym
- Wychowanie w aspekcie religijnym